

JAVNOST MED »NOVIMI« MEDIJI IN »STARIMI« TEORIJAMI**

Povzetek. Po normativnih definicijah naj bi javnost (publiciteta) znatno prispevala k demokratični družbeni ureditvi, predusem z legitimizacijo tiska in drugih medijev kot konstitutivnih dejavnikov javnosti in javnega mnenja. Kljub ogromnim tehnološkim in družbenim (predusem ekonomskim) spremembam v obdobju globalizacije še vedno ostaja veljavnih veliko »starih« predpostavk o javnosti, javnem mnenju in javni sferi, kljub najnovejšim tehnološkim dosežkom v komuniciranju pa ostajajo nerazrešena tudi mnoga »stara« protislovja. Bistvena normativna značilnost javnih medijev, da lahko preoblikujejo partikularne interese v skupni interes s konfrontacijo vladajočih in vladanih ali s posredovanjem med njimi, pri internetu še vedno umanka

– ne zaradi njegove tehnološke, ampak zaradi njegove družbene narave. Bolj kot nove interpretacije (nacionalne) javne sfere in javnega mnenja so potrebna prizadevanja, da bi ju spremenili v smeri, ki bi omogočila udejanjenje publicitete v njeni prvotni »tridimenzionalni zasnovi« kot osebne pravice do komuniciranja v javnosti, javnega nadzora vladanja (vladovanja) in mediacije med državo in civilno družbo.

Ključni pojmi: javnost, globalizacija vladovanja, novi mediji, javno mnenje, javna sfera

Uvod

V zadnjih dveh desetletjih je globalizacija korenito spremenila družbene odnose, sprostila njihovo odvisnost od teritorialnih meja in oslabil vezi med ozemljem in kolektivno usodo.¹ Globalizacijo, ki je prinesla globalna interaktivna komunikacijska omrežja, lahko obravnavamo kot priložnost za izgradnjo nove vrste javne sfere ali javnih sfer, ki ne bi (samo) »tekmoval« s tradicionalnimi (nacionalnimi) javnimi sferami, ampak bi tudi pomagale

* Dr. Slavko Splichal, akademik, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

¹ Izvirna angleška različica tega besedila je izšla v *European Journal of Communication* (2009, 4) pod naslovom »New Media, Old Theories: Did national public melt into the air of global governance?«

uresničiti načelo posvetovalne javnosti in osebno pravico do komuniciranja, ki ju nacionalne javne sfere večinoma niso uspele uresničiti. Z novimi interaktivnimi virtualnimi prostori, ki jih je prinesla globalizacija, zlasti z internetom, se je bistveno povečala možnost sodelovanja državljanov v javnem diskurzu preko nacionalnih meja. Toda, ali internacionalizacija javnih razprav kot »mnenjskih tokov« preko nacionalnih meja, ki vzpostavljajo »sočasno prepričanje ali strast in [...] zavest o delitvi ideje ali želje z mnogimi drugimi v danem času« (Tarde, 1901: 9), privede do javnega mnenja, ki presega nacionalne države, do »globalnega javnega mnenja«?

Globalni napredek informacijskih in komunikacijskih tehnologij je, vsaj s tehnološkega vidika, bistveno olajšal dostop do komunikacijskih sredstev – mnogo bolj kot vse tehnološke rešitve v preteklosti. Na lokalni in globalni ravni je nastalo veliko število spletnih skupnosti, ki omogočajo komuniciranje in izmenjavo informacij ljudem s skupnimi interesi in povezujočimi dejavnostmi. Na površju se zdi, da smo priča novodobnim pojavom, ki bi lahko rešili stare probleme demokratičnega primanjkljaja. Vendar pa je vprašljivo, ali spletne skupnosti bistveno povečujejo demokratičnost odnosov, saj podobno kot tradicionalne frakcije javnosti stežka presegajo skupinske partikularizme, ki temeljijo na razlikah v rasi, spolu, starosti, ideologiji, verski, poklicu, drugih identitetah in interesih.

Resnična demokratizacija komuniciranja mora državljanom ne samo omogočiti, da so »svobodni potrošniki medijev«, temveč predvsem, da lahko dejavno ustvarjajo in izmenjujejo sporočila v medosebnem in množičnem komuniciranju, da bi s tem lahko uresničevali svoje interese in zadovoljevali potrebe v sodelovanju z drugimi. Morala bi odpraviti glavne vire popačenega komuniciranja in zunanjih virov neenakosti, kot so razred in lastniški privilegiji, spolna in rasna diskriminacija, starostna izključenost in politični ali poklicni elitizem. To ne pomeni le povečanja števila aktivnih udeležencev v komunikacijskih procesih, ampak tudi razširitev družbene osnove komuniciranja z vključevanjem dotlej izključenih ali socialno, ekonomsko, politično ogroženih posameznikov in skupin (Splichal, 2008b: 26).

Razvoj računalniško posredovanega komuniciranja ne podpira takih pričakovanj. Demokratične zasluge računalniško posredovanega komuniciranja so večinoma omejene na odpravo zatiranja in cenzure množičnih medijev ter javnega mnenja v avtoritarnih režimih, kot kažejo »twitter revolucije« v Moldaviji (2009)² in boji proti avtoritarni oblasti v Iranu. Vendar pa

² S pomočjo spletnih socialnih omrežij, kot so Twitter, LiveJournal in Facebook, so demonstranti v nekdanji sovjetski republiki Moldovi organizirali množične proteste proti domnevno ponarejenim rezultatom parlamentarnih volitev aprila 2009. Paradoks teh demonstracij je bil v tem, da je večino udeležencev »mikro bloganja« in tudi večino poročevalcev »starih medijev« bolj zanimala množična uporaba twitterja za organizacijo demonstracij, ki so jo poimenovali za »twitter revolucijo«, kot pa dejanski politični dogodki, ter da sta bili vloga in učinkovitost twitterja ter drugih »novih medijev« močno precenjeni.

ga nič manj učinkovito ne uporabljajo antidemokratska gibanja, kot kaže uporaba twitterja pri organizaciji udara proti honduraškemu predsedniku Zelayi junija 2009. V nekaterih primerih je računalniško posredovano komuniciranje lahko pomagalo krpati razdrobljene kulturne in politične interese, vendar pa je lahko razdrobljenost tudi poglobljala. Velik razmah milijonov bolj ali manj specializiranih spletnih strani, forumov, blogov, klepetalnic in prijateljskih mrež po svetu ne vodi do mednarodne ali nadsacionalne javnosti in javne sfere, ampak bolj verjetno k »drobitvi velikih, vendar politično usmerjenih množičnih občinstev [ki so značilna za »stare medije«], v veliko število izoliranih posebnih javnosti« (Habermas, 2006: 423n).

Novi »očarljivi« tehnološki dosežki in modni načini komuniciranja v mnogih pogledih ne razrešujejo »starih« konceptualnih vprašanj teorij komuniciranja in medijev. Dejstvo, da pritegujejo pretirano pozornost, lahko štejemo za izraz potrebe in želje po »novih načinih« komuniciranja, ki bi odpravili napake »starih« pri ustvarjanju bolj demokratične družbe. Na žalost vse »nove« komunikacijske tehnologije, ki so se razvijale skozi stoletja, kažejo, da je mogoče nove načine komuniciranja, ki bi lahko razširili človeške potenciale za učenje in izmenjavo idej ter izkušenj, lahko vedno tudi zlorabiti. To bi nas moralo spodbuditi, da ponovno razmislimo, zakaj sta še vedno tako velika pozornost in upanje usmerjena v tehnološke dosežke, kot da bi lahko ti dosežki sami reformirali politično in družbeno okolje, v katerega so vgrajeni, in ne obratno.

Primer za to je »javnost« kot temelj demokratičnega državljanstva. Od najzgodnejših konceptualizacij javnosti naprej je bilo značilno, da je bila javnost obravnavana z vidika bistvenega prispevanja k demokratični družbeni ureditvi. Načelo javnosti je normativno legitimiralo tisk kot konstitutiven za javnost in javno mnenje. Podobna upanja so bila kasneje izražena v odnosu do radia in televizije. Vendar vsi ti mediji zaradi ukoreninjenosti v lastninske pravice medijskih lastnikov niso uspeli izboljšati in dopolniti podjetniške svobode tiska s tehnološko izvedljivimi ukrepi za izenačenje možnosti državljanov, da bi sodelovali v javnih razpravah. Medijem ni uspelo dokončati kantovskega prizadevanja za državljansko javno uporabo razuma in benthamovskega prizadevanja za javni nadzor nad oblastjo kot zgodovinskih temeljev teorizacije javnosti. Ni videti, da najnovejši tehnološki dosežki v komuniciranju približujejo rešitev tega dolgoletnega protislovja.

Javna sfera v dobi globalnega vladovanja

Sodobna pričakovanja glede transnacionalizacije javne sfere so očitno odziv na razvoj kompleksnega, povezanega, vendar hkrati raznolikega in hierarhično stratificiranega sveta, v katerem živimo. Lokalna, nacionalna, regionalna in globalna vprašanja, politike in ukrepi vplivajo na naše

individualno in skupno življenje, primanjkuje pa mehanizmov, ki bi omogočali razmišljanje državljanov in njihovo učinkovito ukrepanje onkraj nacionalnega okvira. Zahteva po ponovnem premisleku o ključnih konceptualnih elementih javne sfere in javnega mnenja v času globalizacije odraža prizadevanja, da bi »iznašli« take mehanizme.

Normativna zahteva, da naj bo javna sfera tako forum posvetovanja državljanov, ki ustvarjajo javno mnenje, kot tudi medij za mobilizacijo javnega mnenja kot legitimne politične sile, implicira, da morata biti javna sfera in suverena oblast povezani med seboj, bodisi lokalno ali nacionalno bodisi na nadnacionalni ravni. Medtem ko sta v konvencionalnih konceptualizacijah javnega mnenja država in javnost delovala kot jasno opredeljena antagonista v nacionalni javni sferi (npr. v Benthamovi teoriji javnega mnenja), je za sodobne konceptualizacije nadnacionalnih javnih sfer značilna odsotnost jasno opredeljene (nadmacionalne) javnosti in njenega nadmacionalnega »naslovnika«, ki bi – podobno kot država nekoč v nacionalnem okviru – opravljal regulativne funkcije v globalnem kontekstu. To ni predvsem teoretično, ampak v prvi vrsti praktično vprašanje. Primeri kot sta taljenje arktičnih ledenikov in svetovni finančni kolaps, so razkrili bolečo odsotnost mednarodnih regulativnih »naslovnikov« javnega mnenja, ki bi lahko sprejemali učinkovite regulativne ukrepe.

Zgodovinsko gledano je bila vzpostavitev demokratičnega sistema tesno povezana z nacionalno pripadnostjo. Kot trdi Balibar (2003), je bil *demos* skupni subjekt reprezentacije, odločanja in pravic (politična skupnost ali vsi državljani) neločljivo povezan z *etnosom*, z zamišljeno skupnostjo članstva in pripadnosti, z narodom. Globalizacija ni le spremenila razmerja med njima, temveč je v nadnacionalnih okvirih popolnoma odstranila etnos, »naravni« temelj in okvir demokratičnih procesov (znotraj nacionalne skupnosti). Kot predlaga Balibar (2003: 9), zato v obravnavi globalizacijskih procesov ne potrebujemo le rekonceptualizacije odnosa med *etnosom* in *demosom*, ampak celo vnovično odkritje *etnosa*.

Globalizacija vpliva na javnost in javno sfero na podoben način kot na odnos med *demosom* in *etnosom*. Te demokratične formacije so se oblikovale v stoletnem razvoju znotraj etničnih meja »westfalskih« nacionalnih držav (sprva brez demokratične legitimnosti). Z odpravo nacionalne države kot »naravnega« naslovnika (nacionalne) javnosti transnacionalizacija grozi raztopiti tudi javnost samo. Nadnacionalne »alternative« nacionalne javnosti in javne sfere so pri tem bolj protidejstveni ideali kot politična realnost. Tradicionalno zasnovana javnost kot načelno nacionalni pojav ne more ustvariti legitimnega javnega mnenja v nadnacionalnem okolju (Fraser, 2007). Prav tako nacionalne javne sfere zaradi upada suverenosti nacionalnih držav ne morejo več zagotoviti dovolj učinkovitega javnega mnenja, da bi nadzorovalo in omejevalo prevladujoče akterje oblasti ter odločanja.

Države enaindvajsetega stoletja so dokončno izgubile izključno pristojnost za učinkovito varovanje javnega interesa z regulacijo dejanj posameznikov in skupin. Odnosi med prevladujočimi akterji in antagonisti v javni sferi se bistveno spreminjajo. Tradicionalno so bile (nacionalne) države dejansko sposobne urejati neposredne in posredne posledice transakcij, ki so jim bili izpostavljeni vanje neaktivno vključeni ljudje, danes pa so daleč od položaja izključnih regulatorjev teh transakcij. Kljub temu, da so izgubile ekskluziven regulacijski »privilegij« na nacionalni in nadnacionalni ravni, pa so vsaj nekatere med njimi pridobile nov privilegij: danes imajo odločitve, ki jih sprejema država, posledice ne le za svoje lastne državljane, ampak tudi za »tujce«, ki bi le stežka lahko delovali kot »javnosti« v razmerju do tuje države. Medtem ko je prej obstajal simetričen odnos med nacionalnimi javnostmi (javni sferami) in nacionalno državo, ki je imela v odnosu do njih določeno odgovornost, so postale države in javne sfere v »postnacionalnem obdobju« povezane veliko bolj ohlapno.

Nastajajoča globalna civilna sfera nima nobene od institucij, ki v polno delujoči demokraciji omogočajo javnemu mnenju proizvajati civilno oblast in s tem regulirati državo, kot so na primer neodvisna sodišča, strankarska konkurenca in volitve. Vendar pa ima nastajajoča globalna civilna sfera dostop do institucij bolj komunikativne narave (Alexander, 2006: 523).

To spodbuja ideje razvoja nadnacionalne javne sfere kljub pomanjkanju globalnih političnih institucij.

Procesi transnacionalizacije gredo z roko v roki z razpršenostjo oblasti v vseh smereh, kar je jedro ideje »vladovanja« (governance). Medtem ko transnacionalizacija in globalizacija označujeta razširitev socialnega prostora, se vladovanje nanaša na širjenje regulacije onkraj okvirov vladanja. Vladovanje razkriva, da ločevanje klasične liberalne vlade od civilne družbe počasi izginja, pojavljajo pa se novi načini regulacije, ki vključujejo nedržavne akterje, kot so nevladne organizacije, sindikati, družbene skupine, lokalne oblasti, kot tudi zasebna podjetja in trgovinska združenja.

V širši zasnovi ideja vladovanja raziskuje erozijo tradicionalnih podlag (politične) moči in spreminjanje meje med državo ter civilno družbo. Označuje preoblikovanje klasičnega modela vladanja v vedno bolj medsebojno odvisnem svetu in odraža temeljne spremembe v procesu odločanja. V nasprotju z vladanjem se vladovanje nanaša tako na državne kot nedržavne oblike odločanja *in* vplivanja na odločitve, ki imajo pomembne posledice za prebivalstvo v določenem kraju ali za celotno svetovno skupnost. Hkrati ideja vladovanja briše meje v tradicionalni dihotomiji »država – civilna družba« ali v novejši trihotomiji »država – ekonomija – civilna družba«.

Izginotje jasne ločnice med državo in civilno družbo lahko tako v teoriji kot v praksi resno ovira demokratične procese. V nasprotju s klasično liberalno ločitvijo države in civilne družbe, ki jo je ogrožala predvsem avtoritarna država z mehanizmi in institucijami nadziranja nad zasebno sfero, je nevarnost za demokracijo, ki jo prinaša sodobno prežemanje države in civilne družbe, veliko kompleksnejši problem. Temelji na povezovanju javnih in nejavnih organov na nacionalni in nadnacionalni ravni ter razpršenosti odločanja, tako da je zelo težko, če ne nemogoče, vedeti, kdo o čem odloča in kakšna odločitev je bila sploh sprejeta. Pomanjkanje predstavništva, javne razprave in javne odgovornosti ter odsotnost nadnacionalnega ali globalnega *demos*a in javnosti kot virov demokratične legitimnosti regulacije omogoča nastajanje demokratično pomanjkljivega globalnega vladovanja brez vladanja kot golega upravljanja brez demokracije.

Ideja o premiku od vladanja k vladovanju vključuje mnoge procese, ki so bili vedno obravnavani kot temelj oblikovanja javnosti. Dewey je opredeljeval javnost kot kolektiviteto, ki jo sestavljajo vsi, ki jih posredne posledice posebnih »transakcij«, v katerih niso mogli neposredno sodelovati, zadevajo do te mere, da se zavedajo nujnosti delovanja za uveljavitev svojih (skupnih) interesov »z metodami, namenjenimi regulaciji skupnih dejanj posameznikov in skupin« (Dewey, 1927/1991: 35). Koncept globalnega vladovanja obravnava vladovanje kot »javnost« v Deweyjevem pomenu – kot omrežje posameznikov in skupin, ki se diskurzivno ukvarjajo z globalnimi vprašanji, ki dolgoročno vplivajo na pomemben del prebivalstva, da bi našli rešitev in/ali vplivali na odločitve, ki naj bi celo temeljile na argumentativni racionalnosti.³ Globalizacija ustvarja nadnacionalna omrežja (potencialnih) deležnikov v vladovanju, ki jih zadevajo različni dogodki in problemi, ne glede na njihov jezik, etnično pripadnost, vero ali narodnost.

Morebiti so se nove oblike vladovanja razvile na lokalni, nacionalni in nadnacionalni ravni tudi zaradi vse večjega demokratičnega primanjkljaja in neuspešnosti prizadevanj tradicionalnih nosilcev odločanja in političnih predstavnikov, da bi našli nove načine demokratičnega reševanja problemov v spreminjajočem se gospodarskem in političnem okolju. V tem smislu novo globalno vladovanje prinaša tudi nove udeležence in omrežja, ki bi lahko odpravili demokratični primanjkljaj. Vendar pa je v praktičnih

³ Hooghe in Marks opredeljujeta »problemsko specifične pristojnosti« (task-specific jurisdictions) kot posebno vrsto večnivojskega vladovanja, ki je nastalo »za reševanje posebnih problemov politik, kot so upravljanje skupnih virov, določanje tehničnega standarda, upravljanje urbanega servisa ali prevoz nevarnih odpadkov. Pooblaščenca za te pristojnosti so posamezniki, ki si delijo določen geografski ali funkcijski prostor in imajo skupno potrebo po kolektivnem odločanju, kot na primer kmetje z namakalnimi sistemi, uporabniki javnih storitev, starši, izvozniki, lastniki stanovanjskih hiš ali proizvajalci programske opreme. To niso skupnosti usode, članstvo je prostovoljno in vsakdo je lahko član več takih skupin« (Hooghe in Marks, 2003: 40).

procesih vladovanja, ki jih obvladuje neoliberalna hegemonija, demokratično sodelovanje državljanov, ki je bistveno za »javnosti«, v veliki meri izpuščeno ali v najboljšem primeru marginalizirano.

Vključitev nedržavnih akterjev v (globalno) vladovanje, ki delujejo predvsem v ne-hierarhičnem okolju, ne pomeni nujno povečanja komunikativne in odločevalske moči državljanov. Nasprotno, demokratično sodelovanje državljanov je deprivilegirano ali celo omejeno v procesih »denacionalizacije« odločanja, v katerih se pristojnosti za sprejemanje odločitev z nacionalnih političnih institucij prenašajo na tiste, ki delujejo v nadnacionalnem okolju, to pa nima popolnoma razvite transnacionalne politične skupnosti. Še bolj škodljiva ovira participaciji državljanov je »depolitizacija«, v kateri se odgovornosti političnih institucij prenašajo na politično neodvisne (kvazi) javne regulativne agencije ali zasebne oz. polzasebne organizacije, tako da so zadeve, ki so bila prej vsaj formalno pod političnim nadzorom bolj ali manj reprezentativnih političnih teles, prepuščene tržni regulaciji. Rezultat je, da globalno vladovanje temelji na zelo omejenem soglasju tistih, ki jih prizadevajo posledice transakcij, v katerih ne morejo sodelovati.

(Dis)kontinuitete (teorij) javnega mnenja

14

Kljub ogromnim tehnološkim in družbenim (predvsem ekonomskim) spremembam v obdobju globalizacije, še vedno veliko »starih« predpostavk o javnosti, javnem mnenju in javni sferi ostaja veljavnih, nerazrešena pa ostajajo tudi mnoga »stara« protislovja. Pogosto kritizirana (implicitna) predpostavka, da javnost (javna sfera) »pripada« nacionalni državi, ni izjema.

»Nacionalistično« razumevanje javnega mnenja in javne sfere je prevladovalo skozi vso zgodovino, ker je bilo za oba pojavi značilno uveljavljanje nacionalnih javnih interesov, ki jih je na koncu (lahko) podpirala državna prisila. Morda še pogosteje ta vprašanja zaradi empiričnih okoliščin nikoli niti niso vzbudila veliko teoretičnega zanimanja. Pa vendar mednarodna razsežnost ni bila nikoli popolna slepa pega v teorizacijah javnosti in javnega mnenja, kot meni Nancy Fraser (2007) s trditvijo, da so skoraj vsi sodelujoči v kritičnoteoretskih razpravah o javnosti »povezovali javne sfere z ozemeljskimi državami [in] predpostavljali westfalsko izoblikovan politični prostor«.

Ravno nasprotno, vse od Bentham - ki je poudarjal, da lahko vse funkcije javnomnenjskega sodišča izvajajo »vsaka oseba, volivec, prebivalec ali tujec«, in bil prepričan, da je »dostop tujcev do skupščinskih klopi temeljni pogoj javnega delovanja parlamenta - javnost ni bila obravnavana, kot da bi obstajala izključno v okviru nacionalne države. Tarde je trdil, da je »mednarodno javno mnenje [...] vedno obstajalo, še celo pred tiskom« (1901: 44) in da je časopis

končal stoletja staro delo, ki ga je začel pogovor in razširilo dopisovanje, ki pa je vendar vedno ostajalo v stanju redkega in razpršenega nastavka – fuzijo osebnih mnenj v lokalna mnenja, in njih v nacionalno in svetovno javno mnenje, veličastno poenotenje javnega duha (Tarde, 1901: 83).

Po Tönniesu je javno mnenje »načeloma brez meja« (1922: 135). Prve javnosti v srednjem veku so bile značilno »trasnacionane« (ali nadregionalne), saj so nastajale prek meja predwestfalskih upravnih enot, kar je v veliki meri omogočil latinski jezik kot *lingua franca* med intelektualci v obdobju le redkih pismenih posameznikov. Jasen primer, ki ga navaja Tönnies, so bili teologi, ki so predstavljali mednarodno, izobraženo javnost z notranjimi razlikami v mnenjih. Podobno kot religija je tudi *Zeitgeist* zgled oblike javnega mnenja, ki presega nacionalne meje in je mednaroden po svoji bistveni naravi. Tönnies je izrecno razpravljal o oblikovanju mnenja v mednarodni javnosti in celo o javnem mnenju, ki predstavlja »celotno civilizirano človeštvo«. Njegova konceptualizacija javnega mnenja kot kompleksne oblike *socialne volje*, ki je primerljiva z religijo in hkrati njej nasprotna, tudi jasno kaže, da javno mnenje presega teritorialni prostor.

Vendar pa širitev javnosti preko meja nacionalne države in etnosa ni nič večji problem kot je prostor in velikost javnega mnenja na splošno. Javno mnenje ni bilo nikoli nič bolj »nacionalni« kot tudi »regionalni« in »lokalni« pojav. Za Tönniesu je »kolektivno (*Gesamtheit*), ki si ga predstavljamo kot subjekt javnega mnenja«, »zamišljena skupščina«, in se ne ujema nujno z državo (Tönnies, 1922: 135). Tarde je vsako družbo videl »psihološko razdeljeno na javnosti« kot »popolnoma duhovne kolektivitete« in »razširitev« katere koli vrste družbene skupine; potemtakem se javnost »lahko neskončno širi« (Tarde, 1901: 9, 18). Spremenljivost javnosti in javnega mnenja je jasno razvidna tudi v dialektiki »množica – javnost«, o čemer so razpravljali Tarde, Park, Blumer in Mills, ter v različnih »agregatnih stanjih« javnega mnenja pri Tönniesu.

V svojem nedavnem pledoajeju za problematizacijo teorije javne sfere Nancy Fraser zastavlja vprašanje, »ali in kako si lahko zamislimo, da bi lahko današnje javne sfere opravljale demokratične politične funkcije, s katerimi so bile zgodovinsko povezane« (Fraser, 2007: 19). Razlog za njeno skrb je v tem, da so

javne sfere vse bolj nadnacionalne ali postnacionalne glede na vse konstitutivne elemente javnega mnenja. [...] »Kdo« komunicira [...] je zdaj pogosto zbir razpršenih sogovornikov, ki ne sestavljajo demosa. »Kaj« se v komuniciranju [...] razteza čez veliko širjave zemeljske oble v nadnacionalni skupnosti tveganja, kar pa se ne odraža v hkratni širitvi solidarnosti in identitet. »Kje« komunikacije [...] je zdaj deteritorializiran

kibernetski prostor. »Kako« komunikacije [...] vključuje veliko translinguistic vez razčlenjenih in prekrivajočih se vizualnih kultur. Končno je naslovnik v komuniciranju [...] zdaj amorfná kombinacija javnih in zasebnih nadnacionalnih oblasti, ki jih ni lahko prepoznati niti doseči njihovo odgovornost (Fraser, 2007: 19).

Najbrž ni dvoma, da spremembe v postnacionalni konstelaciji še ne zagotavljajo legitimne in učinkovite oblike nadnacionalnega vladovanja javnega mnenja. To pa ne pomeni, da je »westfalski« tip javnega mnenja zastarel. Nasprotno, vse dokler se ne konstituira nadnacionalna javnost, je edino upanje vladovanje javnega mnenja znotraj nacionalnih meja.

Ne zdi se mi prepričljiva ideja, da lahko kritična teorija normativno pojasni »odlog« transnacionalizacije javne sfere z naslonitvijo na pionirske teorije komuniciranja in propagando iz sredine dvajsetega stoletja. Pledoaje Nancy Fraser za *novo* kritično teorijo javnega mnenja presenetljivo temelji na spremembah »sestavnih elementov javnega mnenja«, ki so preprosto reciklirana različica šestdeset let stare Lasswellove formule »Kdo? Kaj pravi? Po katerem kanalu? Komu? S kakšnim učinkom?« (Lasswell, 1948: 37), ki je bila izvorno opredeljena kot »priročen način za opis komunikacijskega dejanja« in še zlasti propagande, ki »ureja ali odbira vsebino komunikacijskih kanalov za vplivanje na stališča o spornih vprašanjih« (Lasswell, 1950: 284).

Ti »elementi« so se skozi zgodovino stalno spreminjali, predvsem ustrezno prevladujočim interesom, in zagotovo lahko pričakujemo, da se bodo spreminjali tudi v prihodnosti, v dobro ali v zlo. Če naj bi transnacionalizacija predstavljala radikalen odmik od preteklega razvoja, je ni mogoče hkrati konceptualizirati glede na spremembe starih »elementov«. Več »starih« teorij javnega mnenja in javne sfere je obravnavalo kritična vprašanja (teorije) javnega mnenja v njegovih širših družbenih, političnih, gospodarskih, kulturnih in političnih kontekstih. Te razprave jasno kažejo, da novi načini komuniciranja ne morejo povsem spremeniti naše generične sposobnosti in potrebe po komuniciranju, za katero je osrednjega pomena sposobnost komuniciranja iz oči v oči (Splichal, 2008b: 24).

Tönnies je na primer opredelil šest glavnih omejitev za »dovzetnost za javno mnenje«: (1) jezik, ki ga govorimo, (2) politično prizorišče, na katerem je tema govora pomembna ali relevantna; (3) izobraženost poslušalcev ali bralcev, ki lahko razumejo in razpravljajo o tem, kar slišijo, (4) moč intelektualnega in moralnega glasu, (5) ugled in karizmo govornikov ter število njihovih privrženecv in (6) »zunanje načine in sredstva razširjanja, kot so npr. način distribucije knjig, moč kapitala ter povezav in dejavnosti založnika, še zlasti pa vrsta in velikost bralne publike periodičnega tiska« (Tönnies, 1922: 135–6). Zadnja točka je blizu tistemu, kar je C. W. Mills določil kot štiri temeljne (operacionalne) pogoje mediatizirane politične komunikacije v

javni sferi, ki naj bi omogočali deliberativne legitimizacijske procese v kompleksnih družbah. Sledeč idejam Parka in Blumerja je Mills »javnost« opredeljeval kot nasprotje »množice«:

V javnosti, kot lahko razumemo izraz, (1) skoraj toliko ljudi izraža mnenje kot ga sprejema. (2) Javne komunikacije so organizirane tako, da obstaja možnost takojšnjega in učinkovitega odgovora na vsako mnenje, izraženo v javnosti. Mnenje, ki se oblikuje v taki razpravi (3) zlahka najde pot v učinkovito ukrepanje, če je treba tudi proti prevladujočemu sistemu oblasti. In (4) oblastne institucije ne prodirajo v javnost, ki je torej bolj ali manj avtonomna v svojem delovanju» (Mills, 1956/2000: 303–4).

Novе komunikacijske tehnologije lahko pripomorejo k »reševanju« manj kot polovice težav kot jih določa Mills in še veliko manj omejitev javnosti javnega mnenja pri Tönniesu. Novi načini računalniško posredovanega komuniciranja omogočajo, da »(1) skoraj toliko ljudi izraža mnenje kot ga sprejema« in da so (2) »javne komunikacije organizirane tako, da obstaja možnost takojšnjega [...] odgovora na vsako mnenje, izraženo v javnosti«. Takoj morda, ne pa tudi učinkovito (Kdo bo obiskal in prebral moj odgovor na spletni strani? Kdo je moj naslovnik?), kar je bil drugi del Millsovega pogoja za obstoj javnosti. Po drugi strani nove tehnologije nimajo pomembnega vpliva na naslednjih dveh dimenzijah razlikovanja med množico in javnostjo: (3) ali se lahko v razpravi oblikovano mnenje udejanji v učinkoviti akciji ali pa realizacijo mnenja v akciji nadzorujejo oblasti, in (4) ali je javnost v svojem delovanju neodvisna od oblastnih institucij?

Če uporabimo Tönniesovo taksonomijo »omejitev javnosti javnega mnenja«, je celokupen prispevek računalniško posredovanega komuniciranja videti še skromnejši: na pet od šestih »omejitev« novi načini komuniciranja nimajo pomembnega vpliva, z edino izjemo »zunanjih načinov in sredstev diseminacije«. Relativna teža te omejitve, ki edina vsebuje načine komuniciranja, in njena kompleksnost sta se bistveno povečali v zadnjih dveh ali treh desetletjih, vendar to ne spreminja veliko učinkovitosti računalniško posredovanega komuniciranja pri oblikovanju močne javnosti ali javne sfere, bodisi na nacionalni bodisi mednarodni ravni. Analitiki transnacionalne javne sfere vneto zatrjujejo, da so sodobni načini komuniciranja radikalno novi, brez primere v starejših načinih komuniciranja, ampak Tönniesove in Millsove analize kažejo, da je – tudi če teza drži – njihov vpliv na oblikovanje javnosti in javne sfere glede na »zunanje« družbene, politične in gospodarske dejavnike skoraj zanemarljiv. Posebna značilnost javnih medijev, da lahko preoblikujejo partikularne interese v skupni interes s konfrontacijo vladajočih in vladanih ali s posredovanjem med njimi, pri internetu umanjka – ne zaradi njegove tehnološke narave, ampak zaradi njene družbene narave.

Nadzgodovinska in nadnacionalna vez: načelo javnosti

Vse to so videti pomembna vprašanja v sodobnih razpravah o transnacionalizaciji javne sfere in javnega mnenja, ki pa ne zadevajo vprašanja, »kaj se zgodi z njegovo [javnomnenjsko] *kritično* funkcijo omejevanja dominacije in demokratizacije vladovanja« (Fraser, 2007: 19). Pravzaprav ne zadevajo določujočega načela javne sfere, *načela javnosti*, s katerim je določena bistvena narava vladavine javnega mnenja. Čeprav si je težko predstavljati, kako bi lahko naravo javnosti korenito spremenili brez novih načinov komuniciranja, pa glavni vzrok za njeno preoblikovanje ne tiči na področju tehnoloških inovacij, ampak v (prevladujočih) družbenih odnosih. Carl Bücher je že zdavnaj v svoji razpravi o industrializaciji tiska ugotovil, da so »aktivni, vodilni elementi [...] zunaj tiska in ne v tisku«; njegova kakovost je tako odvisna od »zelo zapletenih pogojev konkurence na publicističnem trgu« (Bücher, 1893/1901: 242). Najbolj pomemben in problematičen »zunanj element« je bil, po mnenju Bücherja, ekonomski interes za ustvarjanje dobička, ki je preoblikoval časopise iz kulturnih v gospodarske organizacije. Bücher je poudarjal veliko kompleksnost časopisa kot primarno kulturnega fenomena, nastalega iz političnih interesov za nacionalno združitev, gospodarskih interesov za informacije iz oddaljenih krajev in zahtev po novih družbenih in ekonomskih odnosih (Splichal, 2008a).

18

Kar je Bücher imenoval »temeljno preoblikovanje bistva časopisa«, tj. njegovo poblagovljenje, je bil izraz radikalne spremembe v naravi publicitete v drugi polovici devetnajstega stoletja. Načelo javnosti je bilo prvotno zamišljeno kot kritični impulz proti krivicam, ki so temeljile na tajnosti državnih ukrepov, in kot razsvetlitvena spodbuda, ki je utemeljevala »področje človeške svobode« in izenačevala zasebne državljane v javni rabi razuma. V nasprotju s prejšnjimi in nejasnimi konceptualizacijami javnega mnenja, je bila za idejo publicitete v tem obdobju bistvenega pomena ideja kritike, tako kot je bila za ideje razsvetljenstva nasploh.

Kant (1784) je zagovarjal svobodno javno razpravo kot sredstvo, ki pomaga državljanom razvijati in izražati svojo avtonomno racionalnost – v nasprotju s tedaj obstoječo cenzuro. V obrambo javne uporabe razuma je vztrajal, da bi suveren – čigar suvereno oblast legitimira predstavljanje obče volje – izgubil podlago svoje legitimnosti, če bi bil odtujen od edinega vira znanja, ki ga potrebuje, da bi se pravilno odločal – od kritičnih glasov državljanov. Ne nazadnje bi to lahko povzročilo tudi nezaupanje in celo sovražstvo do suverene oblasti.

Državljanu mora biti priznana pravica, da lahko javno izraža svoje mnenje o tistih zakonih in postopkih, za katere meni, da škodujejo skupnosti. [...] Zato je svoboda peresa edini paladij pravic ljudi. (Kant, 1793: 40; dodani poudarki).

Svoboda tiska oz. peresa je bila za Kanta svoboda državljanov, da se s pomočjo tiska javno izražajo, ne pa svoboda založnika ali časopisa. Pravica do objave ne more biti »stvarna pravica« eksternega predmeta, ampak samo »osebna pravica«, ki ni določena z lastništvom stvari. Kant je jasno razlikoval med lastninsko pravico in pravico do javne uporabe razuma, in je stvarno pravico založnika, ki je lastnik proizvodnih sredstev, celo podredil osebni pravici avtorja.

Podobno kot Kantovo univerzalno načelo javnosti, ki posreduje med politiko in moralo v javnem pravu in njegova konceptualizacija »javne uporabe razuma«, so za vsako normativno razpravo o javni sferi še vedno temeljnega pomena tudi Benthamove ideje nadzora s pomočjo javnosti (publicitete). Njegove ideje o javnosti so intelektualna utemeljitev pojmovanja tiska kot »psa čuvaja«, bistvenega dela nadzorovanja oblasti. Bentham je zasnovo vladavino javnosti kot temelj ljudske suverenosti in javno mnenje kot »najmočnejši zakon za zagotavljanje zaupanja javnosti« ter nujni pogoj »za postavitev sodišča javnosti v položaj, ki omogoča oblikovanje za razsvetljene sodbe« (Bentham, 1791/1994: 590). V javnosti (publiciteti) je videl »osrednjo značilnost in nepogrešljiv instrument« tribunala javnega mnenja (1822/1990: 28), v tisku pa »instrument publicitete in javnega izobraževanja«.

Več kot sto let pred definiranjem pojma »javna sfera« je Marx izrazil pravisto idejo s pojmom »tretji element«, ki ga »potrebujejo tako vladarji kot vladani«. Bil je prvi, ki je ugotovil, da je tisk več kot samo instrument nadzora in organ javnega mnenja – namreč avtonomna sfera. Marx je pojmoval tisk v smislu *javne sfere*, ki posreduje med državo in civilno družbo, v kateri se lahko država in civilna družba srečata pod enakimi pogoji, osvobojeni uradnih pooblastil in zasebnih interesov:

V sferi tiska lahko vladarji in vladani enako kritizirajo njihova načela in zahteve, vendar ne več v razmerju podrejenosti, ampak enakopravno, kot državljani države; ne več kot posamezniki, ampak kot intelektualne sile, kot eksponenti razuma. »Svobodni tisk« je proizvod javnega mnenja in hkrati tudi proizvaja javno mnenje; lahko preoblikuje partikularen interes v skupni interes (Marx, 1843/1974: 189–90; poudarki v izvirniku).

Marx je imel tisk za »političen, ne da bi bil uraden, torej ne utemeljen na birokratskih premisah, element, ki je *civilne* narave, ne da bi bil neposredno povezan z zasebnimi interesi in njihovo vsiljivo potrebo« (str. 189).

Precej pozneje je Tönnies trdil, sklicujoč se na knjigo Emila Löbla *Presse und Kultur* (1903), da je javno mnenje pogosto napačno izenačeno z enim od njegovih »organov«, tiskom. Tako kot javnega mnenja ni mogoče reducirati ne njegovo izrazno sredstvo, tisk, tudi tisk ne more nadomestiti drugih dveh Marxovih »elementov« v javni sferi, države in civilne družbe. Tönnies je

javno mnenje obravnaval kot rezultat dveh dejavnikov: »prvi je izvirna, živa ideja, drugi pa je 'ojačevalni multiplikator', ki je predstavljen navadno, vendar ne izključno v podobi tiska, saj se javno mnenje lahko razvija in dobiva moč tudi z uporabo drugih »distribucijskih ter ojačevalnih sredstev«.

V Tönniesovih časih je ta kritična – mediativna razsežnost javnosti že naglo pojemala, najočitneje v novih (empiričnih) pojmih »odnosov z javnostmi« in »javnega mnenja« (kot ga je mogoče »izmeriti« v poizvedbah). V sodobnosti se rekonceptualizacija publicitete jasno izraža v dejstvu, da je celo samo besedo »publiciteta«, ki se je sprva nanašala izključno na z argumenti podprto razpravljanje, zasenčila »dejavnost, ki zagotavlja, da nekdo ali nekaj pritegne veliko zanimanja oz. pozornosti mnogih ljudi« (*Cambridge International Dictionary of English*), ali »vrsta odnosov z javnostmi v obliki novice oz. zgodbe, ki posreduje informacije o izdelku, storitvi ali ideji v medijih«, oz. preprosto celo »informiranje ali oglaševanje za pritegotvanje pozornosti za nekaj«, kot jo razumejo oglaševalci (<http://www.encyclo.co.uk/define/publicity>). Javno mnenje je bilo v tem procesu degradirano na »vsoto vseh relevantnih individualnih mnenj [...] državljanov, izmerjenih na volitvah ali v mnenjskih poizvedbah« (H. Bauer, 1965: 121).

So to pojmovno in praktično regresijo javnosti (»refeudalizacijo javnosti«, kot jo je nekoč imenoval Habermas) *povzročile* spremembe v načinu (tehnologiji) komuniciranja in medijev? Take iluzorne razlage prav gotovo ne bi mogli sprejeti. Zakaj naj bi torej verjeli, da »defeudalizacijo« javnosti lahko dosežemo že zgolj z novimi načini komuniciranja, ki jih prinašajo »novi mediji«?

Bolj kot novo interpretacijo (nacionalne) javne sfere in javnega mnenja potrebujemo prizadevanja, da bi ju spremenili v smeri, ki bi omogočila udeležanje publicitete v njeni prvotni »tridimenzionalni zasnovi«, kot osebno pravico do komuniciranja v javnosti, javnega nadzora vladanja (vladovanja) in mediacije med državo in civilno družbo.

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey C. (2006): 'Global Civil Society'. *Theory, Culture & Society* 23: 521–24.
- Balibar, Étienne (2003): *We, the People of Europe?* Princeton: Princeton University Press.
- Bauer, Helmut (1965): *Die Presse und die öffentliche Meinung*. München: Günter Olzog.
- Bentham, Jeremy (1791/1994): 'Of Publicity'. *Public Culture* 6(3):581–95.
- Bentham, Jeremy (1822/1990): *Securities against Misrule and Other Constitutional Writings for Tripoli and Greece*. Ur. P. Schofield. Oxford: Clarendon.
- Bücher, Carl (1893/1901): *Industrial Revolution*. New York: Henry Holt.
- Dewey, John (1927/1991): *The Public and Its Problems*. Athens: Swallow.

- Fraser, Nancy (2007): 'Transnationalizing the Public Sphere. On the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westphalian World'. *Theory, Culture & Society* 24(4):7-30.
- Habermas, Jürgen (2006): 'Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension?'. *Communication Theory* 16: 411-26.
- Hooghe, Liesbet in Gary Marks (2003): 'Unraveling the Central State, but How? Types of Multi-Level Governance'. *American Political Science Review* 97(2): 233-43.
- Kant, Immanuel (1784): 'An Answer to the Question: What is Enlightenment?' www.totalb.com/~mikeg/phil/kant/enlightenment.html#1.
- Kant, Immanuel (1793/1914): 'The Principles of Political Right', str. 27-54 v Immanuel Kant, *Eternal Peace and other International Essays*. Boston: The World Peace Foundation.
- Laswell, Harold D. (1948): 'The Structure and Function of Communication in Society', str. 37-51 v L. Bryson (ur.): *The Communication of Ideas*. New York: IRSS.
- Laswell, Harold D. (1950): 'Propaganda and Mass Insecurity'. *Psychiatry* 13(2): 282-99.
- Marx, Karl (1843/1974): 'Rechtfertigung des ++-Korrespondenten von der Mosel', str. 172-99 v *Marx-Engels Werke*, Vol. 1. Berlin: Dietz Verlag.
- Mills, C. Wright (1956/2000): *The Power Elite*. Oxford: Oxford University Press.
- Splichal, Slavko (1999): *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.
- Splichal, Slavko (2002): *Principles of Publicity and Press Freedom*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Splichal, Slavko (2008a): 'Does History Matter? Grasping the Idea of Public Service Media at Its Roots', str. 237-56 v G. F. Lowe, J. Bardoel (ur.), *From Public Service Broadcasting to Public Service Media*. Stockholm: Nordicom.
- Splichal, Slavko (2008b): 'Why Be Critical?': *Communication, Culture & Critique* 1(1):20-30.
- Tarde, Gabriel (1901): *L'opinion et la foule*. Paris: Felix Alcan.
- Tönnies, Ferdinand (1922): *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer.